

اسنادی دربارهٔ اجرت کتابت و صحافی در قرن سیزدهم

ایرج افشار

دوستم دکتر محمد امین ریاحی، نه قطعه سند مربوط به کتابت صحافی و فهرست کتب از آن قرن سیزدهم هجری در اختیارم گذاشت. این اسناد (مگر یکی از آنها) مربوط است به حاجی علی پاشا خان دائی میرزاه محمدخان سپهسالار (سرکشیکچی) وجد مادری پدر دکتر ریاحی که مدتی حاکم ساوه بوده است. اسناد مورد ذکر، گواه است بر فضل پروری و کتاب دوستی علی پاشا خان. اسناد را به شرح زیر باید طبقه‌بندی و معرفی کرد.

روش امانت دادن کتاب

سند اول فهرست کتابهای سرکار خسرو میرزا که در محرم سال ۱۲۴۹ قمری برسییل امانت به علی پاشا خان سپرده شده بوده است. از این صورت دونسخه وجود دارد. یکی صورتی است (تصویر ۱) نام پنج‌واژه هشت مجلد و علی‌الظاهر بخط خود خسرو میرزا است. کسی بعدها در حاشیهٔ آن نوشته است «کتابهای نواب امیرزاده خسرو میرزا را از قرار تفصیل فوق سوای چهارده جلد که نواب مصطفی‌قلی میرزا گرفته و قبض داده است آدم عالیجاء استظهاری علی پاشا خان دادم کمترین بندهٔ درگاه محمدباقر نمود. این چند کلمه برسییل یادداشت قلمی گردید فی شهر ربیع الثانی ۱۲۵۰».

پشت این ورقه چهار مهر زده شده است:

- ۱ - مهر مربع «یا باقر العلوم».
 - ۲ - مهر بیضی «الحق مع علی» و عبارت «اقل الخلیفه شاهدك».
 - ۳ - مهر بیضی «هو العلی الاکبر» و عبارت «انا من الشاهدین حرره علی اکبر».
 - ۴ - مهر بیضی «الراجی زین العابدین» و عبارت «انا من الشاهدین».
- ورقهٔ دیگر (سند دوم) صورتی است که علی‌الظاهر به خط علی پاشا خان است و در صدرش نوشته است: «صورت کتابهای نواب خسرو میرزا که بر سییل امانت نزد کمترین گذاشته‌اند». در این صورت نام سه کتاب بیش از صورت قبلی آمده است. تفاوت دیگر آنکه دور هر اسم کتاب قلم بطلان گرفته شده است و این قلم‌گرفتنی علامت آن است که کتب به صاحبش پس داده شده بوده است.
- این دو ورقه نمودار روبه‌ای است که در قبض و اقباض کتاب میان عموم مرسوم بوده است.

تذهیب کاری

سند سوم دستورالعملی است برای تذهیب کلام الله مجید بدین عبارات:

— متن کلام الله را موافق تعلیم پرننگ طلا اندازی نماید .
 — جدول طلای پرننگ مرصع بدون زنگار پرکار بسازد و بین السطور را تحریر خوب بکشد .
 — آیات را شش گل بسیار خوب تمام نماید . کم کار و ناقص نباشد .
 — گلهای جزو نصف حزب را با طلای پرچلا نوشته تحریر و بوم و خطائی نماید .
 — سرسور را که با طلا نوشته شده است کلاً تحریر نماید و با لاجورد و جوهر بوم و خطائی سازد .
 — سر لوح پرکار خوب درست نماید و حاشیه^۲ نصف کلام الله را شبیه سر لوح طوری تمام نماید .

— جلد منقش بسیار خوب و بزرگ گرفته بیاورد که باید در اینجا شیرازه بندی شود .
 این دستور العمل حاوی اصطلاحات بسیار خوبی است از آنچه در افواه صحافان و جدول کشان و کتاب نسخ در نیمه قرن سیزدهم هجری رواج داشته است و طبعاً برای شناختن اجزاء هنری که در نسخ خطی آن دوران به کار می رفته است واجد اهمیت است .
اجیری برای کتابت

چهارسند عبارت است از اقرارنامه کسی به اجیر شدن شرعی برای کتابت یا تذهیب و تجلید نسخه بدین شرح و عبارات ؛
سند چهارم :

۱ — اجیر شرعی نموده خود را عالیجناب آخوند ملا محمد علی به سرکار شوکت مدارندگان مقرب الخاقان علی پاشا خان به تحریر دو مجلد قرآن مجید سی ورقی با تحریر سرسورها و سجاوندی و جزوها و نصفها و حزبها حق معموله متداوله به مبلغ دوازده تومان رایجی محمدشاهی فضی در ظرف مدت هشت ماه شش تومان ان شاء الله واصل مشارالیه شد و صیغه مؤاجره شرعیه جاری شد ، و کان ذلك فی ۶ شهر ربیع الثانی من شهر سنه ۱۲۵۴ (مهر بیضی عبده الراجی علی محمد) .

— مقرر آنکه موازی صد و چهل و چهار ورق قرآنی کاغذ ترمه قرآنی مسطور از سرکار معظم الیه واصل مشارالیه شد که قطعه چسبانیده تحریر نماید ۱۲۵۴ (مهر بیضی عبده الراجی علی محمد) .

— بمضمون من شاهدم (مهر بیضی بنده آل محمد هاشم) .

— بمضمون من شاهدم (مهر مربع اللهم صلی علی محمد و آله محمد) .

سند پنجم

۲ — اجیر شدن عالیشان یوسف بیگ در سرکار عظمت مدار مقرب الخاقان و سرکار عظمت مدار قبله گاهی حاجی علی پاشا خان دام عزه العالی که کتاب مثنوی را از قرار اجاره نامه وجه نماید و پای او را به مهر خود مههور نماید . این چند کلمه بر سبیل اجاره نامه قلمی شد . بتاریخ شهر رجب فی شهر سنه ۱۲۵۸ (مهر بیضی : یوسف میگردد دنیا) .
 در ظهر آن سه بار وصول پول نوشته و به همان مهر شده است . یک تومان و سه تومان و سه تومان .

سند ششم :

۳ — سرکار فخر الحاج علی پاشا خان اجیر شدن این کمترین بنده اقل دعاگویان در سرکار بندگان جلیل الشان فخر الحاج که کتاب مثنوی مولوی معنوی را استکتاب تمام از قرار هزار بیت مبلغ سه هزار دینار رایج و به دفعات اجرت آن را دریافت نمایم از کارگذاران

۱ - اصل : صور

۲ - اصل : حاشیه

اگر رسد دست از کار بکشید

دفعه نقد در کارخانه و عوام و عوام و عوام

ع

ع

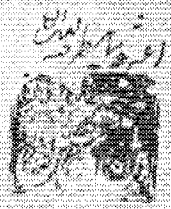
کجمنان رسد در کار

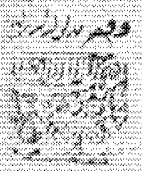
دفعه نقد در کارخانه و عوام

ع

سهم لای رسد در کار

اگر رسد دست از کار بکشید

اگر رسد دست از کار بکشید

دفعه نقد در کارخانه و عوام

اگر رسد دست از کار بکشید

دفعه نقد در کارخانه و عوام

دفعه نقد در کارخانه و عوام

بسم الله الرحمن الرحيم

بسم الله الرحمن الرحيم

بسم الله الرحمن الرحيم

بسم الله الرحمن الرحيم

بسم الله الرحمن الرحيم

بسم الله الرحمن الرحيم

بسم الله الرحمن الرحيم

بسم الله الرحمن الرحيم

بسم الله الرحمن الرحيم

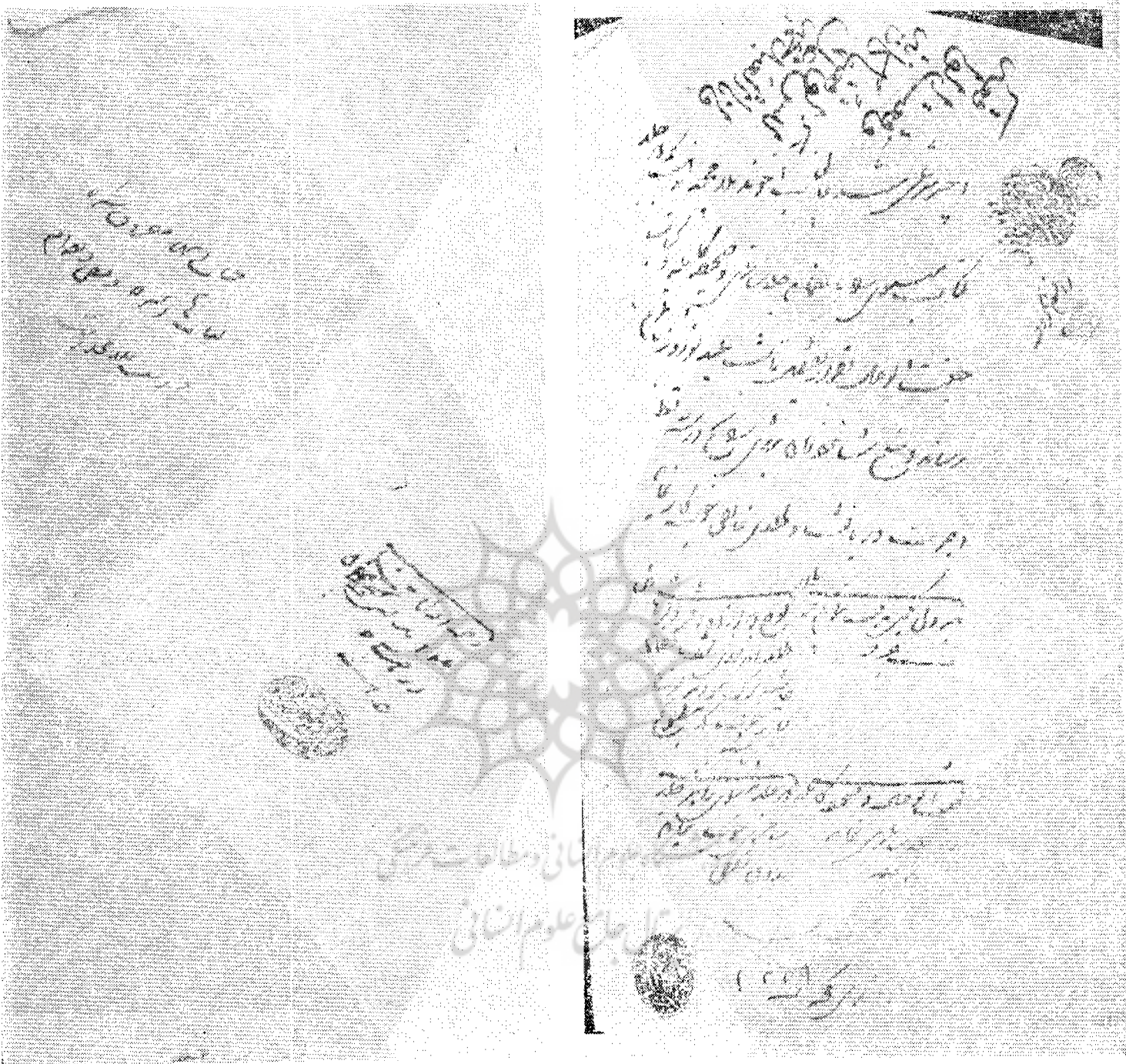
بسم الله الرحمن الرحيم

راست بالا: سند ششم
چپ بالا: پشت سند ششم
راست پایین: سند هشتم

ژوئیه گاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

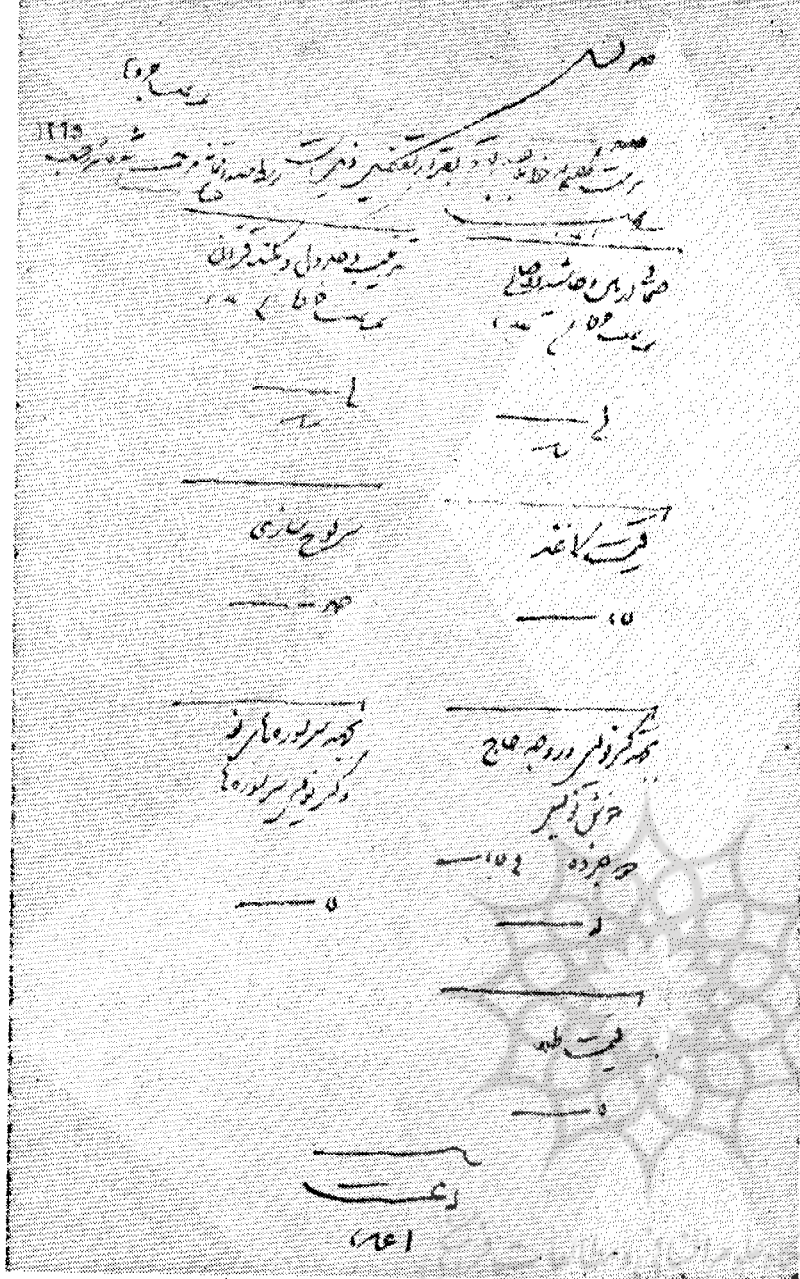
بسم الله الرحمن الرحيم

راست: سند هشتم
چپ: پشت سند هشتم

سرکار بندگان جلیل الشان، تحریراً فی شهر ذیحجه الحرام سنه ۱۲۵۸ (مهر بیضی: محرر اعلیٰ عالی نجف).

— موازی دودسته کاغذ ترمه که عبارت است از چهل و هشت ورق باشد به توسط کارگذاران سرکار بندگان جلیل الشان بجهت کتاب مثنوی واصل و عاید کمترین بنده دعاگویان راقم الحروف نجفقلی گردید، تحریراً فی التاریخ المتن (همان مهر).
در ظهر ورقه یکبار وصول دو تومان در ذی الحجه ۱۲۵۸ و یکبار وصول سه تومان

سند نهم

در صفر ۱۲۵۹ نوشته شده است. مبلغ سه تومان دیگر از بابت همین مثنوی در روی ورقه جداگانه (سند هفتم) قبض داده شده است.

سند هشتم

۴ - اجیر شرعی شد عالیجناب آخوند ملامجید مذهب که دو جلد کتاب مثنوی را به انضمام جلد ساغری و صحیفه کامله و کتاب جنت الوصال به قرار تفصیل تا شب عید نوروز به اتمام برساند و مبلغ شانزده تومان تبریزی رایج در سه قسط اجرت دریافت و طلای خالص خوب کار نماید.

جدول بکمی (و) بدقت تمام پرطلا جزو

لوح دوازده دفتر، دفترها متن طلااندازی شود به انضمام حاشیه برگ مو و سرلوح بسیار خوب که مطبوع باشد.

جنت الوصال و صحیفه کامله را جلد ساغری نماید - دو جلد

دو جلد مثنوی را نیز جلد ساغری خوب نماید بدون نقص

تحریراً ۱۲ شهر ذی الحجۃ سنہ ۱۲۵۹ (مہر بیضی : انک حمید مجید) .
 - وقعت الواقعة لیس لوقعتها کاذبہ وانا لعبد محمد علی .
 - وقع مارقم فیہ لدی (مہر بیضی بزرگ افوض امری عند . معصوم - مہر بیضی : کوچک فتح اللہ) .

- راقم الحروف (مہر مربع کوچک : محمدقلی) .
 درظہر ورقہ رسید تومان پرداختی دفعۃ اول ضبط شدہ است با مہر بیضی
 «انک حمید مجید» ، نیز نوشتہ شدہ است . «حساب اینہا مفروق شدہ کتابہا رسیدہ و قبض
 دادہام دست ملامجید است .»
 مرمت نسخہ

یکی از اسناد (سند نهم) مربوط است بہ صورت کلام اللہ خط ملا عبدالباقی از آن
 کتابخانہ آستانہ حضرت رضا . درین صورت آمدہ است کہ قرآن حاوی جزوہ بودہ و ارقام
 خرج آن بدین شرح است :
 صورت مرمت کلام اللہ خط ملا عبدالباقی بقرار تفصیل است . بیست و دو جزوہ بیست و
 شش تومان و دو قرآن توسط صندوقخانہ مرحمت شدہ شہر رجب ۱۲۹۵ - پانزدہ تومان .

صحافی از متن و حاشیہ و وصالی بیست و دو جزوہ فی سہ قرآن شش تومان و شش قرآن	تذہیب و جدول و کمند قرآن بیست و دو جزوہ فی سہ قرآن شش تومان و شش قرآن
قیمت کاغذ	سرلوح سازی
بیست قرآن	پنج تومان
بجہت کسر نویسی در وجہ حاج خوشنویس دو جزوہ فی دو تومان	بجہت سرسورہ ہای نو و کسر نویسی سرسورہ ہا
چہار تومان	یک تومان
قیمت طلا	
یک تومان	

یازدہ تومان و دو قرآن

برطبق یادداشتی کہ بہ خط مدادی در پشت آن نوشتہ شدہ این قرآن از آن آستان قدس رضوی (مشہد) بودہ است . اما ہیچ معلوم نیست کہ این ورقہ بہ چہ مناسبت در اوراق حاجی علی پاشاخان محفوظ مانده است . شرح مدادی اینطور است .

«صورت حساب حسین صحاف باشی آستان ملایک پاسبان قدس رضوی است کہ حسب الفرمایش چاکران حضرت مستطاب اسعد اعظم و الاشہزادہ رکن الدولہ حکم فرمای مملکت خراسان آن را متن و حاشیہ و احیاء کردہ و مورد استحسان واقع و مبلغ دو تومان و ہشت ہزار نیم بہ رسم انعام مرحمت فرمودہ اند .»

بی تردید این صحاف باشی ، همان ملاحسین صحاف باشی است کہ از اساتید ہنرمند و مشہور عصر خود در صحافی بود و مدتی در مشہد بہ صحافی امرار معاش می کرد و آقای گلچین معانی در راهنمای گنجینہ قرآن (ص ب ، ص ۸۹ ، ص ۱۳۷ و ص ۲۳۷) سہ قرآنی را کہ بہ توسط او بہ دستور میرزا سعیدخان مؤتمن الملک و شاہزادہ رکن الدولہ مرمت و صحافی شدہ است معرفی کردہ است .

با بدست آمدن و نشر این نوع مدارک است کہ بتدریج می توان تاریخچہ ای از وضع کتابداری ایران تہیہ کرد .